

Bu dergide yayımlanan makalelerin telif hakları Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisine ait olup CC-BY-NC-ND lisansına uygun olarak açık erişim olarak yayımlanmaktadır / The copyright of the articles published in this journal belongs to Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi and they are published as open access in accordance with the CC-BY-NC-ND license.

Bu makalenin değerlendirmesi çift taraflı kör hakemlik ile yapılmıştır / This article was evaluated by double-blind peer review.

Etik bildirim: taed@ktb.gov.tr /Ethics notification: taed@ktb.gov.tr

Atıf Bilgisi/Citation

Balossi Restelli, F., Biancifiori, E., Di Nocera, G.M., Mori, L., İndere, V. ve Frangipane, M. (2025). Doğu Anadolu konut mimarisi: Arslantepe tüm yerleşim dönemleri boyunca konut alanı kullanımında değişimler. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 90, 77-108.

Araştırma Makalesi

Doğu Anadolu Konut Mimarisi: Arslantepe Tüm Yerleşim Dönemleri Boyunca Konut Alanı Kullanımında Değişimler*

Francesca BALOSSİ RESTELLI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Elisa BIANCIFIORI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Gian Maria DI NOCERA

Viterbo Tuscia Üniversitesi, İletişim ve Turizm, Beşeri Bilimler Bölümü

Lucia MORI

Roma Sapienza Üniversitesi, Edebiyat ve Felsefe Fakültesi, Eski Eserler Bölümü

Varlık İNDERE

Bağımsız Araştırmacı

Marcella FRANGIPANE

Emekli Prof. Dr.

* Gönderilme Tarihi: 22 Kasım 2024; Kabul Tarihi: 11 Haziran 2025; Yayımlanma Tarihi: 31 Temmuz 2025 / Submission Date: November 22, 2024; Acceptance Date: June 11, 2025; Publication Date: July 31, 2025.

Yazar Notu

Francesca BALOSSİ RESTELLİ ● <http://orcid.org/0000-0001-8593-2621>

Elisa BIANCİFİORİ ● <http://orcid.org/0000-0001-9351-7348>

Gian Maria Dİ NOCERÀ ● <http://orcid.org/0000-0002-6393-0710>

Lucia MORİ ● <http://orcid.org/0000-0003-3437-7407>

Varlık İNDERE ● <http://orcid.org/0000-0003-4155-5435>

Marcella FRANGİPANE ● <http://orcid.org/0000-0003-2136-9109>

Bu çalışmaya Francesca BALOSSİ RESTELLİ %16,67 , Elisa BIANCİFİORİ %16,67, Gian Maria Dİ NOCERÀ %16,67, Lucia MORİ %16,67, Varlık İNDERE %16,67 ve Marcella FRANGİPANE %16,67 oranında katkı sağlamıştır.

Makalede yer alan tüm yazarlar yazının kavramsallaştırma, tartışma ve sonuç aşamalarında katkıda bulunmuştur. Süreç sırasında Francesca Balossi Restelli giriş bölümünün taslağını oluşturdu, Elisa Biancificori Geç Kalkolitik bölümü üzerinde, Gian Maria di Nocera ve Varlık İndere Erken ve Orta Tunç Çağı ile ilgili bölümler, Lucia Mori ise Geç Tunç Çağı ilgili bölümler üzerinde çalışmışlardır. Tüm yazarlar, hem orijinal hem de nihai taslaklar üzerinde çalışmış ve düzenlemiş, yazının son haline getirilmesine katkı sağlamışlardır.

Francesca Balossi Restelli ve Marcella Frangipane uzun yıllar süren çalışma sonunda ortaya çıkan bu yazıda belirtilen sonuçlar için gereken finansman teminini sağlamışlardır.

Bu makalede herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bu makalenin yazarları tarafından çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazarlar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Bu makale ile ilgili iletişim için Varlık İNDERE, Tepecik yolu Cad., Melodi Sok., A-6/8, Akat Mah., Beşiktaş, İstanbul, Türkiye adresine başvurunuz. varlikindere@gmail.com

Research Article

Domestic Architecture in Eastern Anatolia: The Domestic use of Space throughout Arslantepe's Lifetime

Francesca BALOSSİ RESTELLI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Elisa BIANCIFIORI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Gian Maria DI NOCERA

University of Tuscia, Viterbo, Communication and Tourism, Department of Humanities

Lucia MORI

Sapienza University of Rome, Faculty of Letters and Philosophy, Department of Antiquities

Varlık İNDERE

Independent Researcher

Marcella FRANGIPANE

Fondazione Sapienza

Author Note

Francesca BALOSSİ RESTELLI ● <http://orcid.org/0000-0001-8593-2621>

Elisa BIANCIFIORI ● <http://orcid.org/0000-0001-9351-7348>

Gian Maria DI NOCERA ● <http://orcid.org/0000-0002-6393-0710>

Lucia MORI ● <http://orcid.org/0000-0003-3437-7407>

Varlık İNDERE ● <http://orcid.org/0000-0003-4155-5435>

Marcella FRANGIPANE ● <http://orcid.org/0000-0003-2136-9109>

Francesca BALOSSİ RESTELLI has contributed % 16,67, Elisa BIANCIFIORI has contributed % 16,67, Gian Maria DI NOCERA has contributed % 16,67, Lucia MORI has contributed % 16,67, Varlık İNDERE has contributed % 16,67 and Marcella FRANGIPANE % 16,67 to the study.

All authors contributed to the conceptualization, discussion, and conclusion of the article. During the process, Francesca Balossi Restelli drafted the introduction, Elisa Biancifiiori worked at the Late Chalcolithic section, Gian Maria di Nocera and Varlık İndere worked on the Early and Middle Bronze Age sections, and Lucia Mori worked on the Late Bronze Age sections. All authors worked on and edited both the original and final drafts, and contributed to the finalization of the paper.

Francesca Balossi Restelli and Marcella Frangipane provided the necessary funding for the results reported in this article, which emerged as a result of many years of work.

There is no financial conflict of interest with any institution, organization or person in this article.

The authors of this article declare that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and that all studies used were cited in the references.

This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature reviews/published sources.

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content was produced by the authors in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

For communications regarding this article, please contact Varlık İNDERE, Tepecik Yolu Boulevard, Melodi Street, Saraylar Beldesi Site., A-6/8, Akat Neighborhood, Beşiktaş, İstanbul. varlikindere@gmail.com

Öz

Bu makalede, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Arslantepe yerleşiminin Geç Kalkolitik Dönem başı-Tunç Çağı sonu zaman aralığına tarihlenen tabakalarında araştırılan konut alanları ele alınmakta ve bunların toplumsal ve ekonomik organizasyona yansımaları değerlendirilmektedir. Bölgenin siyasi ve ekonomik tarihinde büyük değişimlerin yaşandığı üç bin yıldan uzun bir dönemi içeren inşa tekniklerini, ev planlarını ve iç dolaşımı, faaliyet alanlarının konumunu ve organizasyonunu göz önüne alarak dönemsel karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu unsurların toplum organizasyonu, yaşam biçiminde hareketliliğin biçimi ve konut birimleri arası ilişkileri nasıl yansıttığını irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: hane halkı arkeolojisi, konut bağlamları, Doğu Anadolu, Arslantepe, mekansal organizasyonun değişimi

Abstract

The present paper shall tackle the issue of domestic space at the Eastern Anatolian site of Arslantepe, from the beginning of the Late Chalcolithic to the end of the Bronze Age, with the intent of evaluating how private life reflects and adapts to societal and economic organization. By presenting a comparison over a long period of time encompassing at least three millennia, during which major changes in the political and economic history of the region took place, we shall take into consideration construction techniques, plans of houses and internal circulation, the position and organization of activity areas, and indicate to what extent these reflect more general aspects of community organisation, as degrees of sedentarisation, and varying relationships between domestic units.

Keywords: household archaeology, domestic contexts, Eastern Anatolia, Arslantepe, differentiation of spatial organisation

Hane¹ Arkeolojisine Giriş ve Konut² Fonksiyonlu (Domestik, Evsel) Bağlamların Sundukları Hakkında

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Tarihöncesi Dönem konut mimarisine yönelik araştırmalarda, erken insan topluluklarının sosyal yapıları, teknolojik gelişmeleri ve kültürel uygulamaları hakkında paha biçilmez bilgilere ulaşılmıştır. Tarihöncesi Anadolu, insanların yerleşim ve yaşam stratejilerinin binlerce yıllık evriminde, yerleşim ve yaşam stratejileri açısından önemli dönüm noktalarına ev sahipliği yapan hareketli bir bölgedir. Nevali Çori ve Çayönü gibi Erken Neolitik topluluklardan, Değirmentepe gibi Kalkolitik Dönem yerleşimlerine ve ardından Tunç Çağı'na kadar bu bölgede konut mimarisinde, mekân organizasyonu ve inşaat tekniklerinde kademeli ancak etkin bir değişim görülmektedir.

Konutlar, erken toplumların kendilerini mekânsal ve sosyal olarak nasıl organize ettiklerini analitik açıdan çalışmak için temel bir mercekle işlevi görmektedir (Blanton, 1994; Foster ve Parker, 2012; Steadman, 2015; Wilk ve Rathje, 1982). Teorik olarak, konut fonksiyonuna sahip alanların/mekânların incelenmesinde, yapısal antropoloji, mekânsal arkeoloji ve sosyo-ekonomik teoriden yararlanır. Örneğin, yapısal antropolojik yaklaşım konutları, akrabalık ilişkilerinin ve sosyal rollerin mimariye yansımaları olarak görmek; evler arası ilişkilerin ve iç mekân düzenlemelerinin daha geniş toplumsal normlar ve değerlerle bağdaştığını ifade etmektedir (Hanson, 1998; Hillier ve Hanson, 1984; Lawrence, 1987; Rendell ve ark., 2000). Mekânsal arkeoloji ise yapı düzenlerinin ve ulaşım ilişkilerinin (yapılara erişimin) önemini vurgulamakta; girişlerin, avluların ve bölümlerinin sosyal hiyerarşileri ve topluluklar içindeki iş bölümünü yansıttığını belirtmektedir (Gillings ve ark., 2020). Mimarlıkta sosyo-ekonomik yaklaşım, insan yapımı çevrenin ekonomik uygulamaları pekiştiren rolünü, örneğin depolama veya üretim benzeri tanımlı fonksiyon mekânlarını öncelikli kabul etmektedir. Bu teoriler, konut fonksiyonlu mimariyi bir materyal kültür biçimi olarak ele alarak, dönemsel ekonomik, sosyal ve sembolik eğilimleri somut bir çerçevede ele almaya yardımcı olmaktadır.

Tarihöncesi dönemlerde Doğu Anadolu'da yerleşimler, her biri farklı sosyo-politik ve kültürel yapıları yansıtan belirgin mimari formlarla tanımlanmış birkaç anahtar dönemle bilinir. Bunlardan Malatya Ovasında konumlanan Arslantepe'de tespit edilenler: 1. Karmaşıklığın erken aşamaları; hiyerarşik toplumların ve erken devlet sistemini yöneten elit sosyal sınıfının gelişimi (Geç Kalkolitik, MÖ 4. binyıl); 2. Göçebe grupların gelişimi ve yerel halk ile etkileşim, yeni yaşam pratikleri ve organizasyon biçiminin oluşması (Erken Tunç Çağı I ve II; MÖ 3. binyılın ilk yarısı); 3. Komşu topluluklarla ilişkiler ve olası rekabet sonucunda köy yaşam tarzının yeniden organize edilmesi (Erken Tunç Çağı III, Orta Tunç Çağı; MÖ 3. binyılın ikinci yarısı ve MÖ 2. binyılın başlangıcı); 4. Hitit İmparatorluğu egemenliği altına giriş (Geç Tunç Çağı; MÖ 2. binyıl); 5. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı sonrası Geç-Hitit başkenti oluş (Erken Demir Çağı). Tüm bu olaylar, konut mimarisinde farklılaşan yapı formları, malzeme seçimleri ve mekânsal düzenlemelere yansımaktadır. Dolayısıyla Arslantepe'de konut mimarisi (*domestic architecture*) değişen, dönüşen topluluk dinamiklerinin, ekonomik ve politik ilişkilerin, sosyal ve kültürel kimliklerin yansıdığı bir pencereye dönüşmektedir (Frangipane, 2004; 2012a; 2012b; Frangipane ve ark., 2023).

Bu makalenin amacı, konut fonksiyonlu mimaride rastlanan değişimlerin toplumsal yapıda nasıl karşılık bulduğunu araştırmaktır. Bu doğrultuda Arslantepe'de şu ana kadar kazılan en erken dönem Geç Kalkolitik'ten başlayarak, Erken, Orta ve Geç Tunç çağlarında ve takiben Demir Çağı'nda, *Melid* adlı Geç Hitit başkentinin sitadel bölgesi olmak üzere, yerleşim tabakalarının ev, konut alanları değerlendirilmiştir. Belirtmek uygun olacaktır ki Demir Çağı tabakalarında konut fonksiyonlu yapılar henüz saptanamamıştır, ancak zengin bulgular veren yemek hazırlama fonksiyonu yüklenmiş bir mekândan elde edilen bulgular, dönemin konut içi aktiviteleri hakkında yorum yapmaya olanak tanımaktadır.

1 İngilizce *Household* teriminden Türkçeleştirilmiştir.

2 İngilizce *Domestic* teriminden Türkçeleştirilmiş, makalede ev içi, gündelik kullanıma dair, kamusal olmayan anlamında kullanılmıştır.

Geç Kalkolitik Dönem Arslantepe Konut Alanı

Devam eden kazı çalışmalarında şu ana kadar Arslantepe’de ortaya çıkarılan en erken yerleşim tabakası Geç Kalkolitik (GK) I-II (MÖ 4400-3900) döneme tarihlenmektedir. Höyüğün kuzeybatısında 1992-2024 yılları arasında yapılan araştırmalarda, Arslantepe kronolojisinde VIII olarak adlandırılan tabakaya ait konut fonksiyonlu en az dört yerleşim evresi gün ışığına çıkarılmıştır (Balossi Restelli, 2008; 2012; Balossi Restelli ve Guarino, 2010)³.

Bu evrelerden ikincisi (üstten), gündelik kullanım alanı organizasyonu açısından dikkat çekici veriler sağlamaktadır. Kubbeli fırınlar ve ocaklar oldukça yoğundur, evlerde gıda işlemek için çok sayıda yapı ögesi ve alet bulunduğu görülmektedir. Açık avlu kerpiç tuğlalarla inşa edilmiş, dikdörtgen planlı (yaklaşık 6 x 5 m), değişken yönelişe sahip bir dizi oda ile çevrelenmiştir (Şekil 1). Ne yazık ki tüm bir yapı henüz kazılarda ortaya çıkarılamamıştır. Buna karşın 1.5 ile 2.75 m arası değişen çap uzunluğuna sahip, muhtemelen yiyecek pişirmek için kullanılmış kubbeli bir fırın barındıran çağdaş üç komşu mekân - A718, A722 ve A1114 - saptanmıştır. Bu yapı ögeleri, aynı tip olup inşaat teknikleri açısından benzerdir: Mekânın bir duvarına (genellikle kısa kenara) yaslanarak inşa edilen, yuvarlak fırınların dışı sıvalıdır. Tabanları, muhtemelen pişirme sırasında ısıyı korumak amacıyla orta boy düz taşlarla oluşturulan zeminin sıvanması ile elde edilmiştir. Fırın açıklığı yer seviyesindedir ve bulunduğu mekânın merkezine doğru bakmaktadır. Kubbeli fırınların yanında, A722 ve A718 mekânlarındaki gibi bir ocak da bulunabilmektedir. A718 mekânında, at nalı şeklinde ikili bir ateşlik yer almaktadır (Balossi Restelli, 2012, figure 3f). Bu mekânların tabanlarında çok sayıda *insitu* havan, havaneli, öğütme taşı ve pişirme kabı bulunması, yapılarda besin işleme ile ilişkili aktivitelerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu yapı ögelerinin yakınında önemli miktarda yanmış tohum kalıntısı da ortaya çıkarılmıştır. A718 adlı mekânın, kuzeybatı köşesinde, ocak açıklığının yanında bulunan yüksek karbonize tohum yoğunluğu bunların çuvallarda saklandıklarına işaret etmektedir (Vignola ve ark., 2014). Bahsettiğimiz gıda işleme ile ilişkili materyaller ve botanik kalıntılar, Arslantepe’de GKI-II’de konut alanında besin üretimine dair faaliyetlerin gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. Besin işlenen, yemek hazırlanan “mutfak” olarak adlandırabileceğimiz mekânlar dışında konutun diğer mekânlarının fonksiyonları daha zor tanımlanabilmektedir. Odaların doğrudan açıldığı avlular ve diğer açık alanların yapının mekânsal organizasyonunda aldığı önemli rol, odalar arasında direkt geçiş olmaması ve odalar arası ilişkinin sadece açık alanlar veya avlular aracılığıyla sağlanmasıyla kendini göstermektedir. Henüz iki odalı yapılara rastlanmamış olup her kapı kapalı bir mekânı bir açık alana bağlamaktadır. Bu açık alanların özel konut alanının bir parçası olup olmadığı her zaman net olarak belirlenememektedir.

“Mutfak” fonksiyonlu mekânlar fırın vb. yapı ögeleriyle doludur, bu nedenle konutun sadece tek bir mekândan ibaret olduğunu düşünmek imkânsızdır. Konutun en az bir oda daha içermesi gereklidir. A718 adlı odayı ele aldığımızda, mutfak mekânının hemen önünde bulunan A700 adlı mekân, konutun diğer odası olarak tanımlanabilir, buna karşın bu iki odanın ortak bir duvarı paylaşmaması ve aralarında geçişin dışarıdan sağlanmış olması, net bir çıkarımı mümkün kılmamaktadır.

Bu tabakanın altında açığa çıkarılan evrelerde, odalar bir sokak veya geçit benzeri bir açık alan etrafında yerleşmiştir. Bu evrede de dışarıya giriş veren tek mekânlı yapılarla karşılaşmaktadır. Mekân içlerinde yer alan ocaklarla birlikte dış mekânlarda da görülen benzer yapı ögeleri açık alanlarda farklı aktivitelerin gerçekleştiğini göstermektedir. Birçok yenileme evreleri fark edilmektedir, avlunun daha erken bir evresinde karşılaşılan güçlü bir şekilde yanmış bir çukur, ateş kullanılan besin hazırlama dışı faaliyetlere işaret eder. Bazı yapıların iç duvarlarında duvar resimlerinin varlığı tespit edilmiştir. Bu erken evrelerde fırınlı sadece bir mekânla (A1605) karşılaşmıştır. Yemek pişirme ile ilişkili olduğu açık olan büyük kubbeli (çapı 1,90 m) dairesel fırın dörtgen duvarla çevrili bir mekânın (2,70 x 2,60 m) içine inşa edilmiştir (Şekil 2).

Bu tabakada karşılaşılan, her mekânın sadece açık alana çıkış verdiği mekânsal organizasyon uyarınca açık alanların özel veya ortak kullanım alanı mı olduğu ve besin işlemeye ayrılan mekânların (mutfak) tek bir

3 Ubaid ve Halaf Dönemi seramikleri, daha geç dönem tabakalarıyla karışık bulunması, Arslantepe’de Geç Kalkolitik Dönem’den daha eski bir yerleşim evresinin varlığına işaret etmektedir. Ancak, bu evreye ait tabakalara henüz kazılarda ulaşılamamıştır (Balossi Restelli, 2012, s. 41).

aileye veya komşuluk grubuna mı hizmet ettiği sorgulanmaktadır. Kubbeli fırınların oldukça geniş boyutları ve besin işleme aletlerinin sayıca fazlalığı (A718 adlı mekânda 29 adet) ortak kullanım fikrini güçlendirmektedir. Bu bağlamlarda rastlanan birkaç adet taş ve kemikten yapılmış mühür ve kil mühür baskısı da (*cretulae*) ürün dağıtımının bir şekilde kontrol edildiğine işaret etmektedir. Buna karşın henüz depolama fonksiyonuna ayrılmış mekânlarla karşılaşılmamıştır. Ayrıca bu yapıların bazılarının tabanlarının altında bebeklerin gömülmüş olması dikkate değer bir unsurdur (Balossi Restelli, 2012).

Bu dönemde, Geç Ubaid ile GK I-II'de yaygın olan özellikle Mersin-Yumuktepe (Palumbi ve Caneva, 2019, s. 37-44, şekil 2-8) ve Gawra XII'den (Rothman, 2002, s. 75, şekil 5.2) iyi bilinen, küçük dörtgen yapı birimlerinden meydana gelen dağınık yerleşim düzeni Arslantepe tabakalarında da görülür. Kümeli halde konumlanan küçük konut birimleri, depolama alanları ve tanımlı fonksiyon mekânlarını barındırmaktadır.

Bahsettiğimiz VIII. tabakaya ait yapılar, höyüğün kuzeydoğusunda konumlanan konut yapı gruplarının en erken evreleriyle bazı benzerliklere sahiptir (Şekil 3), ancak bunlar Arslantepe kronolojisinde GK III-IV'e (MÖ 3900/3800-3400) karşılık gelen VII. tabakaya aittir (Balossi Restelli, 2019). Bu alanda, üst üste yedi yapı evresi boyunca devam eden kerpiç yapılardan oluşan sıralı nizam yoğun doku göze çarpar. Oldukça sınırlı bir alandan bilirse de en erken yapı evresinde (VIIg), VIII. tabaka yapılarında olduğu gibi geniş kubbeli yuvarlak fırınlar ve ocaklar ile karşılaşmıştır (Balossi Restelli, 2019). VIIf tabakasında, açık bir alana bakan bağımsız mekânlar bulunmakta, VIIe ve VIId tabakalarına geldiğimizde ise yapı planları farklılaşmaktadır.

Geç evrelerde dikkörtgen planlı iki ya da daha fazla mekâna sahip yapılar karşımıza çıkar, bazıları nişlere ve/veya kırmızı, siyah ve beyaz renklerde geometrik motiflerle süslenmiş sıvalı duvarlara sahiptirler. VIIe tabakasında bir yapı, iki adet küçük oda ile yan yana bulunan geniş bir odadan oluşmaktadır. Bu erken örnek *bipartite* (iki bölümlü) plan tipi, Arslantepe'de GK konut yapı planının tipik özelliğidir (Şekil 4). Dönemin sıvalı tabanlarında *insitu* ele geçen materyal kültür öğeleri (havaneli, öğütme taşı, perdah taşı, andironlar vb.) dikkate değerdir, ancak büyük depolama kapları nadirdir. Odalarda ocaklar veya sekiler yer alır. Bu geç tabakalarda, kubbeli fırınlarla karşılaşılır ve en az bir örnekte fırın dışarıdan ulaşılamayan, yapının en iç kısmında yer alan bir mekânda yer almaktadır. Bu durum topluluğun kullanım ve paylaşım biçimlerinde bir değişikliğe işaret edebilir. Kerpiç kubbeli fırınlar, Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'den itibaren bilinmekte ve Güneydoğu Anadolu'ya özgü olmayıp Kuzey Mezopotamya'da oldukça sık rastlanan bir yapı öğesidir. Malatya Ovası'nda yer alan Değirmen-tepe yerleşiminde Ubaid Dönemi'ne tarihlenen tabakalarda benzer fırınlar gün ışığına çıkarılmıştır (Gurdil, 2005).

Ayrıca, VIII. tabakadan farklı olarak VII. tabaka fırınlarının pişirme yüzeylerinde taş plakalar bulunmamaktadır. Önceki dönemde olduğu gibi yapıların taban altlarında bebek ve yetişkin mezarları vardır.

GK III-IV'te yerleşim höyüğün kuzeydoğusu ile birlikte batısını da kaplar. Kazılar sırasında açığa çıkarılan teraslı yapı düzeni VII. tabakada, höyüğün en yüksek noktasının batıda olduğunu açıkça göstermektedir.

GK III-IV Dönemi'ne ait konut mimarisi, dörtgen çok odalı yapı planıyla karakterize edilir ve kuzeydoğuda daha geç döneme tarihlenen yapılarda da bu plan tipi görülür (Şekil 5). Bu alanda üç ana binanın (XXV, XXXIX ve A1447-A1448-A1449), sokak etrafında yerleştirilmesi ile oluşturulmuş uzun süre devamlılık sergileyen bir konut dokusu açığa çıkarılmıştır. Bu dokunun omurgası kuzeybatı-güneybatı ve kuzeybatı-güneydoğuya yönelen iki akstan meydana gelir. Bu sokak düzeni içlerine yapıların yerleştirildiği dörtgen bloklardan oluşmaktadır. Yapılar ana yollara bir dizi dar geçit ile bağlanır. Sokak yüzeyi çakıl, kırık seramik parçaları ve büyük düz taşlardan oluşan üst üste bindirilmiş döşeme katmanlarından meydana getirilmiştir (Balossi Restelli ve ark., 2023). Taş döşeli sokaklar, daha erken evrelerden itibaren diğer yerleşimlerden de bilinmektedir. Örneğin, Yumuktepe'de Ubaid kültürünü yansıtan XVI tabakasında (Palumbi ve Caneva, 2019) ve Geç Kalkolitik Dönem'in başlarında Tepe Gawra'da (Tobler, 1950) benzer yapılar tespit edilmiştir.

Batıda yer alan konutlar, en az üç yapı evresi boyunca sık sık değişim ve dönüşüme uğramış fakat mevcut düzenlerini korumuşlardır. Genel olarak bakıldığında bu yapılar, kuzeydoğuda bulunanlardan daha büyük ve daha

kalın duvarlı birkaç odadan oluşmaktadır. Ancak, bu yapılarda benzer şekilde bir cepheden bir veya iki küçük oda eklenmesi vasıtasıyla daha geniş bir yapı elde edilen *bipartite* plana sahiptir. Dikdörtgen ve *bipartite/tripartite* yapı plan tipolojisi, geniş bir coğrafyada paylaşılan bir özelliktir. Ubaid Dönemi'nde ortaya çıkan *tripartite* (üç kanatlı yapı tipi) plan tipi, 4. binyıl ve sonrasında Mezopotamya'da geleneksel konut planlarında kullanılmıştır. Tepe Gawra, Hamoukar ve Tell Brak yerleşimleri *tripartite* planın yalnızca kamusal binalarda değil, aynı zamanda özel konut alanlarında da kullanıldığını gösterir (Tobler, 1950; Reichel, 2009; Emberling ve McDonald, 2003). Genellikle Arslantepe'deki *bipartite* plan tipinin, Mezopotamya'da rastlanan *tripartite* tipolojinin yerel bir yorumu olduğu düşünülse de Tell Brak'ta GK III tabakasında (TW16), Arslantepe VII'ye benzeyen, *bipartite* plan tipolojisini yansıtan bazı konut yapılarının varlığı dikkat çekicidir (Emberling ve McDonald, 2003).

Yukarıda sözü geçen Arslantepe yapılarının iç mekânlarında kırmızı, siyah ve beyaz geometrik duvar resimlerine rastlanır. Bazılarında duvarlara bitişik, genellikle çamur veya yaklaşık 0.35 m çapında kerpiç tuğla parçalarından yapılmış sütunlarla karşılaşılmıştır. Bu yapı elemanlarının tavana kadar devam edip etmediklerini tahmin etmek olanaklı olmasa da konumları yapının taşıyıcı sistemine dâhil olmadıklarını düşündürmektedir. Bu yapı elemanları höyüğün sadece batısında konumlanan VII. tabaka yapılarında karşımıza çıkmaktadır.

Bahsedilen bu özel öğenin dışında, bu konutların içlerinde ocak, andiron, seki, yarı gömük kap, pithos ve kubbeli fırın gibi yaygın görülen materyaller bulunmuştur. GK III-IV sırasında *round navel* adı verilen ocaklar Arslantepe VII. tabakadan ETÇI (VIB1, VIB2) sonuna kadar devamlılık sergiler. Bu yapı öğesinin adı, çömlek veya kül tutmak için ocağın ortasına yerleştirilen bir kâse tarafından oluşturulan küçük dairesel bir çukurdan gelmektedir (Balossi Restelli, 2015, figure 2). GK'de benzer tipte ocaklara Korucutepe ve Norşuntepe vd. yerleşimlerde rastlanmıştır (Hauptmann, 1976, levha 39-40; van Loon, 1978). Çağdaş olarak Erzurum Sos Höyük'te olduğu gibi (Sagona, 2000) Güney Kafkasya Bölgesi'nde rastlanan tanımlı bu ocak tipinin geniş yayılım alanı, GK'den itibaren bu bölgeler arasında kültürel temasın varlığına işaret etmektedir. ETÇI başlarında ise bu tip ocakların yayılım alanı Amuk Bölgesi'ni de içine alır (Braidwood ve Braidwood, 1960, s. 347). Buna karşın, Arslantepe'de rastlanmamakla birlikte, Transkafkasya'da ETÇI başlarında bu ocak tipinin yerini yonca yaprağı şekilli (*clover leaf shaped hearts*) ocaklar alır (Palumbi, 2008, s. 203). Arslantepe'de *round navel* ocaklar her zaman oda merkezinde bulundukları gibi genellikle konutun en büyük odasında yer alırlar. Bu olgu sadece yemek pişirmek amaçlı olmadıklarını, aynı zamanda ısıtma, aydınlatma ve sosyalleşme için de kullanıldıklarını ve etraflarında insanların toplandığını düşündürür. Fırınlara ise yan iç odalardadır; tek bir konuta ait gibi görünmektedirler, bu nedenle özel alan kullanımını düşündürmektedirler. Bu sav, höyüğün kuzeydoğu kesiminde VII. tabakanın erken evreleri ve VIII. tabaka örneklerinden daha küçük boyutlara sahip olmaları ile doğrulanmaktadır.

VII. tabakanın sonunda yerleşimin en üst kısmında, anıtsal büyük kamusal yapıların inşa edilmesiyle fonksiyon değişikliği görülür. Geleneksel Mezopotamya *tripartite* yapı planına sahip Tapınak C ve D alanı etkisi altına alır (Frangipane, 2019; Balossi Restelli ve Frangipane, 2022, figure 2). Bu iki etkileyici yapının bazı yerlerinde 2 m'ye kadar korunmuş çok kalın duvarlarında (yaklaşık 1-1.30 m) nişler ve kırmızı-siyah boya ile oluşturulmuş süslemeler bulunmaktadır (Balossi Restelli, 2019). Tapınak C'de bulunan yüzlerce kâse ve kil mühür, binanın törensel yiyecek dağıtımı için tasarlanmış kamusal amacına işaret etmektedir (Frangipane, 2003; 2016; 2018a). Bina XLVIII adlı üç uzun odadan oluşan bir yapı yine tapınak faaliyetleriyle ilişkili, zanaat ve hammadde depolama işlevleri için ayrılmıştı.

Bu anıtsal alanın yanında, çapları 1.5 ila 2.5 m arasında değişen zemine yarı gömük dairesel yapıların yoğun bulunması ilgi çekicidir (Şekil 6.). Zemine gömülü tabanlarına taş döşendikten sonra üzeri kerpiç tuğlalarla kaplanmıştır. Sıvalı tabanlı olmaları, içlerinde *insitu* malzemeler ve bazen de andironlu ocaklar ele geçen bu yapılar, konut olarak yorumlanmaktadır. Bu dairesel yapıların çakıl taşı veya çanak çömlek parçaları döşenmiş açık alanlar etrafında gruplanmaları yapıları, sudan korunma ve etraflarında bir tür drenaj sistemi oluşturma amacını yansıtmaktadır. Bunlar, olasılıkla Tapınak C'nin hala kullanımda olduğu veya VII. tabakanın sonlarında bir zamana tarihlenmektedirler. Bu yapıların farklı boyutları, planları ve inşaat teknikleri, yalnızca tapınakta gerçekleşen törensel faaliyetler bağlamında alana gelenlerin geçici barınakları olduğunu düşündürmektedir. Bu yapılarda bulunan materyal

kültür öğeleri VII. tabaka ve öncesi dönem konutlarında saptananlarla benzerdir. Buna dayanarak bu mekânları kullanan insanların yabancılar değil, aynı bölgede yaşayan yerel topluluk üyeleri oldukları öne sürülebilir.

GK V Dönemi (MÖ 3400-3100) VIA tabakasında, höyüğün tüm batı kısmını “saray” olarak bilinen bir yapı kompleksi kaplar. Bu anıtsal nitelikli mimari kompleksin tamamı kerpiç tuğla ile inşa edilmiştir, farklı fonksiyonlara sahip fakat birbirine sıkı sıkıya bağlı çeşitli fonksiyon mekânları (tapınaklar, depolar, avlular ve koridorlar, kamusal ya da sembolik yapılar ve konutlar) daha geniş bir saray sistemi oluşturacak şekilde bir araya getirilmiştir (Şekil 7). Henüz tamamı kazılmamış olan, yaklaşık 4000 m² bir alana oturan bu kompleks, arkeolojik olarak bilinen en eski devlet biçimlerinden birinin güç merkezi olarak değerlendirilebilir (Frangipane, 1997; 2015; 2018a; 2019; 2022; 2023; Frangipane ve Cereda, 2024).

Kompleksin kuzeyinde, kısmen altındaki VII. tabaka yapılarını kullanan küçük bir konut alanı keşfedilmiştir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2003b). Genel olarak yapıların korunma durumları kötü olsa da, bazıları - XXVII, XLII ve XLIII adlı binalar – VII. tabakada rastlanan uzun kenarına iki veya üç odanın eklenmesiyle elde edilen *bipartite* plan tipini yansıtmaktadır. Bu mimari yapı tipolojisi, Arslantepe’de VIA’da standart hale gelir, sembolik, törensel (Tapınak A ve B, Karşılama Binası) seçkinlerin yapıları gibi birçok farklı fonksiyon alanında kullanılmıştır (Frangipane, 2003b; 2019). Dönemin mimari planlarında karşılaşılan homojenlik, yapılara atfedilen işlevin anlaşılabilmesi için mekân içi düzenlemelerin ve *insitu* materyallerin önemini arttırmaktadır.

Korunma durumu oldukça iyi olan *bipartite* plan tipolojisine sahip XLIII Binası’nı ele aldığımızda; 70 m²’lik alan kaplayan ve tahmini boyutu 12.86 x 9.5 m olan bu yapıya giriş, tapınaklarda olduğu gibi merkezi odanın ortasından değil, güneydoğu köşesinde üç basamaklı bir merdiven (A727) ile yapılmaktadır (Şekil 9). Bu özellik, VIII. ve VII. tabaka konutlarının birkaçında da gözlemlenmektedir. İç mekânı dış zemin seviyesinden daha alçakta olan bu yapıların durumu, sokak ve geçitlerin birçok kere yenilenerek yüksekliğinin artmasıyla açıklanabilir. Yapının girişi, tam karşısında yer alan ana odaya geçiş veren küçük bir giriş mekânına açılmaktadır. A562 olarak tanımlanan bu mekânın uzun kuzey duvarı boyunca uzanan bir seki yer alır. A562’den geçilerek diğer yan oda olan A747’ye erişim sağlanmaktadır (Şekil 7-8). Bu yan oda, tapınaklarda binanın girişi olan merkezi oda olmasına rağmen, bu konut bağlamında giriş işlevini görmemekte, daha çok dönemin ana tapınak odalarında olduğu gibi mahremiyet odaklı bir düzenlemeyi anımsatmaktadır. Burada birçok yapı öğesi ve *insitu* obje ele geçmiştir. Mekânın ortasında, köşesinde küçük çamur sıvalı direk yeri bulunan, üzerinde görülen ateş izlerine dayanarak, muhtemelen bir ateş yeri olarak kullanıldığı tahmin edilen kerpiç dikdörtgen bir platform yer alır (Frangipane, 1994). Kapının yakınında sıvalı bir kil tekne (*basin*) ve iki masa yer almakta olup bunlar Tapınak B’de bulunan sekilere morfolojik olarak benzemektedir; doğu kısmında, diğer kil nesnelerin kalıntılarını içeren üçüncü bir seki bulunmaktadır. Bu alanda *insitu* seramik malzemeler oldukça karakteristiktir ve yüksek kaliteli olarak değerlendirilmektedir: Tapınak B’de olduğu gibi, yüksek kaideli kâseler, kırmızı geometrik süslemeli iki açık renkli kâse ve kırmızı siyah perdahlı kaplar (*the red black burnished ware*) burada da bulunmaktadır. Ayrıca, seramikler içinde iki geniş kap, seri üretilmiş kâseler, bardaklar ve kaplar yer almaktadır. Ayrıca Tapınak B’de olduğu gibi burada da yetişkin sığırlara ait kemik yoğunluğu ile karşılaşılmıştır. Dönemin repertuarında alışılmadık olan bu kaplar vb. bulgular özel ziyafet pratiklerinin yalnızca tapınaklarda değil, konutlarda da yapıldığına işaret etmektedir (D’Anna, 2012, s. 113-116).

Diğer muhtemel konut yapıları, XXVII ve XLII yapılarıdır. Her ikisinin de *bipartite* plana sahip olduğu öngörülmektedir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2003b). İlki, doğrudan Tapınak C’nin (VII. tabaka) üstünde yer almakta olup diğer konutlardan izole konumlanmıştır. Korunma durumu oldukça kötü olup orijinal planın yalnızca güney kısmı anlaşılabilir. Yapı biçimi uyarınca A907 adlı oda yapının ana mekânıdır ve kapı açıklığı ile yan mekân A915’e bağlanmaktadır, ancak yapının girişi bilinmemektedir. A915 mekânı, yapının en iyi korunmuş odası olup ortasında bir *round navel* ocak ile odaya dağılmış muhtemel ahşap kap parçaları bulunmuştur. Kuzeydoğuda ise kısmen kazılmış olan XLII yapısı ve iyi korunmuş iki mekânı (A650 ve A652), kazı sınırının doğu sınırının ardında muhtemel bir ana mekâna, A659’a açılmaktadır. A650 ve A659 arasında bir kapı açıklığı yer almakta olup XLIII Binası ile benzer bir yapı düzenine sahiptir. Bu durumda da merkezi yan oda giriş işlevi görmemekte, ana tapınak odaları gibi izole bir düzen sergilemektedir. *Insitu* malzemeler oldukça azdır ve korunabilen yapısal unsurlar A650’de

yoğunlaşmıştır. Bunlar güney duvarında yer alan bir seki ve doğu duvarı boyunca uzanan uzun bir kil teknedir (D’Anna, 2019, s. 84-85).

LXIII Yapısı’nın güneyinde, zaman içinde eklenmiş üç odadan meydana gelen (XXXII Binası: A734, A728/A857-A946, A933) bir yapı bulunmaktadır (Şekil 8). Bu mekânlarda çeşitli ateş yerleri ve *insitu* malzemeler ortaya çıkarılmıştır. A933, buluntular açısından özellikle zengindir. Kapalı profilli (*closed profiles*) kapların bolluğu, buranın depolama amacıyla kullanıldığını göstermektedir; ancak bir ocak ve dikdörtgen bir platformun varlığı, mekânın tek işlevinin depolama olmadığını düşündürmektedir (D’Anna, 2019, s. 80-82). Bu mekânlar standart bir plan tipini yansıtmamakta, daha çok diğer konutlar arasında kalan boşlukları doldurarak eklenmiş gibi görünmektedir. Bu mekânların hiçbiri bir diğeriyle bağlantılı değildir ve her birinde bir ocak bulunmaktadır.

VIA tabakasında tüm konut alanı, saray kompleksinin arka tarafında, daha yüksek bir konumda yoğunlaşmıştır. Karşılama Binası’nın arka kapısı iki odaya (A726 ve A1370-A731, LXI Yapısı) açılır. Bu alanda yer alan konutlara ulaşan yollar korunmuş olmasa da buradan seçilmiş kişilerin girebildiği özel bir alana doğru geçilmektedir (Frangipane, 2018b).

Arslantepe Tunç Çağı Konut Alanı

MÖ 4. binin sonunda, VIA tabakasına ait saray kompleksi, siyasi ve ekonomik merkezi sistemin çöktüğünü gösteren bir yangınla yok olmuştur (Frangipane, 2012b; 2014; Frangipane ve Erdal, 2020). Erken Tunç Çağı’nın başlangıcında (ETÇ Ia), VIB1 tabakasına (MÖ 3100-3000) tekabül eden zaman aralığında mevsimlik hareketli, yarı göçebe çobanlar (*transhumant*) höyüğe yerleşmiştir (Siracusano ve Bartosiewicz, 2012). Mimari, arkeozoolojik ve maddi bulgular, bu grupların Güney Kafkasya ile bağlantılı olduğunu göstermektedir (Frangipane ve ark., 2005; Frangipane ve Palumbi, 2007; Palumbi, 2012). Öncekinden farklı sosyal ve ekonomik örgütlenme biçimine sahip topluluklarla birlikte yerleşimde yepyeni bir sistem görülür. Alt yapı evreleri boyunca geniş hayvan barınakları belgelenmiş olup bu barınakların yanında saptanan çok sayıda kazık deliği ve çukurun varlığına dayanarak bu alanların bitişiğinde çamur-dal örgü (*wattle-and-daub*) tekniği ile inşa edilmiş yapıların olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapıların sürekli olarak yeniden inşa edilmesi, topluluğun hareketli yaşam tarzını, muhtemelen mevsimlik göçleri işaret etmektedir. Söz konusu dönemde, çamur-dal örgü yapılar konut birimleri olarak kullanılmıştır. Konutlar, karemsi bir plana sahip olup (15-18 m²), içlerinde yuvarlak ocaklar bulunmaktaydı. Her ne kadar mimari malzemeler ve evlerin planları önceki dönemlere kıyasla tamamen değişmiş olsa da ocakların geleneksel formları korunmuştur (Palumbi, 2012; Palumbi ve Chataigner, 2014). Genel olarak evler tek odadan oluşmakta ve belirgin bir mobilya veya işlevsel alan ayrımı bulunmamaktaydı. Depolama için kullanılan silo yapıları veya yiyecek pişirmek için fırınlar tespit edilmemiştir. Sabit depolama ve gıda işleme alanlarının eksikliği, bu topluluğun son derece hareketli bir yaşam sürdüğünü ve yerleşik bir düzen için gerekli altyapıya sahip olmadığını göstermektedir. Genellikle tek veya iki mekânlı (ikinci mekân çok ufak), çamur-dal örgü tekniği ile inşa edilmiş küçük yapılar Shida Kartli Bölgesi (Kuzey-Orta Gürcistan) ve Güney Kafkasya ETÇ I yerleşimlerinin tipik mimari yapı karakteristiğidir (Palumbi, 2008; Rova, 2014). Benzer yapı tipi ve yapım tekniğine, bu dönemde Norşuntepe (Hauptmann, 1979) gibi bölgede başka yerleşimlerde karşımıza çıkarak Kafkasya ile kültürel ilişkinin varlığını gösterir.

VIB1 tabakası yerleşimi yaklaşık 100 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında yerleşimde liderin ikametgâhı (Frangipane, 2014; Siracusano ve Palumbi, 2014) ve höyüğün üst kotunda depolama ve toplanma alanı olarak işlev gören “kamusal bina” (Bina XXXVI) inşa edilmiştir (Palumbi ve ark., 2017). Çevresinde yer alan diğer yapılar, nitelikleri bakımından hareketli yaşama uygun olmalarına karşın kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen bu yapı Arslantepe’de tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin de bu dönemde uygulanan bir strateji olduğunu gösterir.

Bu dönemi takip eden VIB2 tabakasında, konut mimarisinde bir ila üç odalı, kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilmiş öncekine kıyasla biraz daha büyük alan kaplayan yapılarla karşılaşılır (Şekil 9). Bu yapısal değişiklikler, farklı bir sosyo-ekonomik örgütlenmeye sahip toplulukların varlığını gösterir. VIB1 grupları çoban geçim ekonomisi

modeli bağlamında ihtiyaçlarını ev dışındaki çitle çevrili alanlarda muhafaza ederken VIB2 tarımcı toplulukları ev içi depolama alanına ihtiyaç duymuşlardır. Bununla birlikte farklı yapı yapım teknikleri farklı hareketlilik derecesinin ve yapı dayanıklılığının bir yansımasıdır.

Dar dik sokaklarla ayrılmış kerpiç tuğla yapılar höyüğün yamaçlarını kaplar ve geniş bir sur⁴ ile korunan alanının dışında konumlanır (Şekil 10) (Frangipane, 2012). Komşuluk gruplarını ayıran sokaklar, seramik parçalı döşeme ve ahşap kanallarla oluşturulan bir drenaj sistemine sahiptir. Konut yapıları, birbirine iç avlularla bağlı iki veya üç küçük dörtgen odadan (15-30 m²) oluşmaktadır. Konutlarda kapalı alanlar barınma ve depolama gibi günlük faaliyetler için, açık veya yarı-açık alanlar ise zanaat üretimi (seçili bir bölgede metalurji) için kullanılmıştır. Hasat edilen ürünler her konut biriminde, bir kısmı çatılarda bir kısmı ise depolama alanlarında saklanmıştır (Sadori ve ark., 2006; Balossi Restelli ve ark., 2007). İç mekân donanımları, GK Dönem’dekilere benzer merkezi yuvarlak ocaklar, farklı boyut ve şekillerde sekilerden oluşmaktadır. Tahıl depolama için kil hazneler kullanılmıştır. Bu dönemde her konut kendi ocağına, depolama alanına ve çeşitli besin işleme aletlerine (öğütme taşları vb. taş aletler) sahiptir. Ancak, GK’daki gibi kubbeli fırınlara her konutta rastlanmamaktadır (Balossi Restelli, 2015). Fırınlardan iki veya üç konuta hizmet eden ortak kullanım öğeleri oldukları, tamamen kapladıkları ve girişlerinin dışardan olduğu özel mekanlarda yer almalarına dayanarak tahmin edilmektedir (Alvaro, 2010; Frangipane, 2012b; Frangipane ve Palmieri, 1983; Palumbi, 2008; Piccione ve ark., 2015; Piccione ve Lemorini, 2012; Piccione, 2009). VIB2 tabakasında konutlar, tarımcı çekirdek aile tipi üretim, gıda işleme ve temel zanaat faaliyetleri için gerekli materyalleri barındıran yaşam alanının çok net bir yansımasıdır. VIB2’de sur içinde, mekân kullanımında ve bir takım sosyo-politik rollerde yaşanan değişimlere işaret eden birkaç yapı evresi saptanmıştır⁵, buna karşın konutlarda iç mekân organizasyonu ve işlev açısından dönem sonuna kadar değişimle karşılaşmamaktadır.

Erken Tunç II’nin başında, Arslantepe VIC tabakasının erken evrelerinde (MÖ 2750-2500), tarımcı köy yangınıyla yok olur ve yerleşim tipi değişir. Bu tabakalarda yalnızca höyüğün üst kısmının, Kuzeydoğu Anadolu ve Transkafkasya kültürleriyle bağlantılı göçebe gruplar tarafından zaman zaman ziyaret edildiğini gösteren kanıtlar ortaya çıkarılmıştır. Bu çoban topluluklar alanı, mevsimlik olarak, toprağa hafif-gömük, çamur sıvalı yuvarlak kulübe tipi yapılardan oluşan dağınık bir yerleşim düzeninde kullanmışlardır. Bazı kulübelere, terk edilmeden önce bırakılmış olabilecek insan kalıntıları bulunmuştur. Üç yarı gömülü yuvarlak yapı, diğer kulübelere boyut ve yapım açısından farklılık göstermekte olup biraz daha büyük ve düzenli, düz beyaz sıvalı duvarlara sahiptir ve merkezinde, muhtemelen çatı direği için kullanılmış, taş levha yer alır. Her iki tür yapıda da belirgin ocakların bulunmaması, yaz sezonunda kullanıldıklarına işaret eder (Frangipane, 2012b; Persiani, 2008).

VIC tabakasının ikinci evresinde, höyüğün üst kısmında teraslama tekniği ile oturtulmuş kerpiç tuğla ile inşa edilmiş en az beş mekân inşa edilmiştir. Bu mekânlar birbirine bitişik olup kazının başlarında tek bir yapıya ait oldukları düşünülmüştür. Fakat her mekânda tekrarlanan yapı öğeleri bunların bağımsız konutlar olabileceğine işaret etmektedir. Dikdörtgen şekilli mekânlar yaklaşık 40 m² büyüklüğünde olup her biri farklı kotta olup güneybatıya doğru eğimlidir (Şekil 11). Bu mekânlarda nal biçimli ocak, duvar boyunca sıralı seki, fırın, ışıklar ve sabit yapı elemanları (zemin veya oturma alanlarına yerleştirilmiş taşlar, öğütme taşları vb.) bulunmuştur. Bu konutlar, yemek hazırlama (platformlar, ocaklar ve fırınlar) ve depolama alanları bakımından oldukça iyi organize edilmişlerdir. Ocaklar ve fırınlar önceki dönemde rastlanan formlarından farklıdır (Balossi Restelli, 2015). Ocak yanlarında yemek pişirilen kapları desteklemek için “U” şeklinde bir omuz bölümü vardır. Ocak artık odanın ortasında değil, muhtemelen yemek hazırlama alanı olarak kullanılan mekânın kenarında yer alır, bu durum ateşin etrafında oturma pratiğinin ortadan kalktığına işaret eder. Pulur-Sakyol yerleşiminde de (Koşay, 1971) benzer yapım teknikleri ile inşa edilmiş konut yapıları ve mekân içlerinde benzer ocak tiplerine rastlanır.

Yapıların homojen ve tek mekânlı olmaları, yerleşimde yaşayan çekirdek ailelerin konutları oldukları şeklinde yorumlanmalarına yol açmaktadır (Liberotti ve Alvaro, 2018). Buna karşın Arslantepe VIC tabakasının erken dönemlerinde rastladığımız gibi birkaç zemine yarı-gömük yuvarlak yapının ve birçok çukurda görülen

4 Beş metre kalınlığında bir taş temel üzerine kerpiçten inşa edilen bu duvar ile höyüğün en yüksek noktasında korunaklı bir bölge oluşturulmuştur.

5 Sur duvarı, önceki evreye ait ortak kullanım yapısını tamamen ortadan kaldırmıştır.

devamlılık, tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin yerleşimde istikrar kazanmasının geçici barınakları yerinden etmediğini göstermektedir (Conti ve Persiani, 1993; 2008; Frangipane, 2012b). Mevsimlik yapıların dörtgen tek mekânlı yapılarla çağdaş olduklarının saptanması, dönem başında hareketli grupların yeniden alanı mevsimlik kullanmaya başladıklarını düşündürmektedir (Frangipane, 2012b).

Bu sürecin, üçüncü bin yılın üçüncü çeyreğinde, ETÇ III başlarında Arslantepe’de devam ettiği VID tabakasından (MÖ 2500-2000) bilinmektedir. En erken evrede (VID1), alan kuzey-güney doğrultusunda genişletilerek erken dönem yapılarının üzerine yeni bir yerleşim kompleksi inşa edilir. Bu kompleks, tahminen 400 m² alana yayılan on mekândan oluşmaktadır. Dönem boyunca, üst üste inşa edilmiş konutlardan oluşan yapı evreleri tespit edilmiştir. Arslantepe’ye yaklaşık 20 km mesafede Fırat Nehri’nin terasında konumlanan Şemsiyetepe’de, Arslantepe’ye benzer şekilde, erken dönem yapılarının üzerine inşa edilmiş çok hücreli bir yapı ile karşılaşmıştır (Darga, 1988, s. 186). İmamoğlu’nda ise teraslar üzerine yerleştirilmiş, birbirleriyle mekânsal ilişkili beş-altı adet bitişik mekândan meydana gelen, çok hücreli konut kompleksleri tespit edilmiştir (Uzunoğlu, 1989, s. 213). Arslantepe tabakalarında dikdörtgen planlı yapılar⁶ baskın olmakla birlikte, bir noktadan itibaren VIC’ye benzer zemine yarı-gömük yuvarlak yapılarla tekrar karşılaşılır. Bu olgu, hareketli yaşam biçiminin baskın olduğu zaman aralıklarının tüm yıl yerleşik yaşam biçiminin öne çıktığı dönemlerle yer değiştirdiğini göstermektedir (Şekil 12). Yuvarlak yapılar, iç kısmı kerpiç tuğlalar veya taşlarla kaplanmış yuvarlak ya da fasulye şeklinde çukurlardan ibaret olup bazılarının kenarlarında sekiler, merkezde taşıyıcı sistemle ilişkili bir taş, bazılarında ise doğal zemin kotunun altına inişi kolaylaştıran taş basamaklar yer alır (Conti ve Persiani, 1993; 2008). Bu yapılarda karşılaşılan ocaklar, bunların barınak olarak kullanıldığını teyit etmektedir. Dörtgen yapılara sahip yapı evrelerinde tüm yıl yerleşik yaşam modelinin baskınlığını, VIB2 tabakası benzeri taş döşeli sokaklarla organize edilmiş köy yerleşimi kanıtlamaktadır. Konutlarda seramik kırığı ve taş döşeli veya sıvalı avlular yer alır. Avlularda ise ocak ve fırın bulunabilir (Conti ve Persiani, 1993; Liberotti ve Alvaro, 2018; Mallegni, 2012). Evler, tek bir mekândan ibaret olabildiği gibi, iki-üç mekânlı, giriş ve bir odalı da olabilmektedir. Ev içi yapı öğeleri açısından baktığımızda, tıpkı VIC tabakasından olduğu gibi, besin hazırlama ve saklama alanlarında at nalı şekilli ocak oldukça yaygındır. Ocak artık mekânın merkezinde değil, bir kenara veya köşeye kaydırılmış ve sadece yemek hazırlamak için kullanılan işlevsel bir donatıya dönüşmüştür (Balossi Restelli, 2015). Yaygın karşılaşılan diğer yapı donatıları ise duvar kenarlarında oturmaya veya çalışmaya ayrılmış sekiler, çatıyı taşıyan direk delikleri, tekneler (*basins*), zemine yerleşik havanlar, kubbeli veya düz fırınlar, nadiren de öğütme taşı sabitlenmiş platformlardır. Bu donatıların hepsi, besin saklanması ve hazırlığı ile ilişkilidir ve taşınmaz öğeleri VIC ile benzerlik göstermektedir.

Arslantepe’de ETÇII başlarından (VIC3) ETÇIII sonuna kadar (VID) kültürel devamlılık göze çarpar. Kare şekilli bağımsız konut mekânlarının bir araya gelmesiyle oluşan mimari yapı düzeni, İmamoğlu, Tepecik ve Norşuntepe gibi yerlerde de görülen Doğu Anadolu-Erken Transkafkasya kültürel mirasının yerleştiğini düşündürmektedir (Conti ve Persiani, 2008, s. 466).

VID tabakasının en son evresinde yerleşim, höyüğün zirvesinden yamaçlara doğru genişler. Köy tipi yerleşim modeli, teraslar üzerinde yükselen bitişik nizam yapılar, eğimli yollar, drenaj kanalları, iç avlulu büyük dikdörtgen mekânlar ve olası kamusal bir açık alan ile karakterize edilir. Muhtemelen Arslantepe’nin, merkezi açık alanı köy sakinlerinin toplanma yeri idi. Bu dönemde yerleşim, onu çevre kırsaldan ayıran ve koruyan, yarım daire planlı burçlara sahip büyük bir sur duvarı ile çevrelenir. MÖ 3. bin yılın ortalarında, Arslantepe benzeri sur duvarı Tepecik’de tespit edilmiştir (Hauptmann, 1972; Esin, 1982). Daha geç tarihlerde ise Korucutepe’de bastiyonlu bir sur duvarının varlığı (van Loon, 1973) bölge yerleşimlerinin benzer sorunlarına benzer çözümler ürettiğine işaret eder.

Arslantepe’de Orta Tunç Çağı (MÖ 2000-1750), VA tabakasına karşılık gelmektedir, bu döneme ait arkeolojik bulgular kısıtlı olduğundan yerleşim planı net değildir. Bu dönemde, yerleşimin batı sınırında yer alan taş duvardan anlaşıldığı üzere höyük muhtemelen hâlen surla korunuyordu. Kalıntıları yalnızca taş temel seviyesine kadar korunabilmiş olan dönemin surları, büyük duvarlarla ayrılmış küçük odalardan oluşan Orta Anadolu’ya özgü

6 Bu yapı tipi Tepecik ve Norşuntepe’nin dörtgen planlı yapıları ile benzer. Tepecik yerleşimi Arslantepe benzeri sıkışık nizam yapı kümelerinin dar yollarla ayrıldığı yerleşim dokusuna sahiptir (Hauptmann, 1972; Esin, 1982).

bir yapı tekniği olan “kazamat” (*casematte*) tipidir. Norşuntepe’de aynı tip sur duvarı gün ışığına çıkarılmıştır (Hauptmann, 1969-70; 1972; 1974). Ayrıca sadece höyüğün batı yamacında saptanabilmesi sebebiyle dönemde yerleşimin ne kadarının koruma duvarı ile çevrili olduğu net olarak bilinmemektedir.

Höyüğün en yüksek kısmında yapılan arkeolojik araştırmalar sırasında çukur yoğunluğuna rastlanmıştır. Bu çukurlardan bazılarının depolama ve kil işleme ile ilişkili aktivitelerde kullanıldıkları belirlenmiştir. Aynı bölgede bir konut yapısıyla da karşılaşmıştır. Dörtgen formlu mekânın içinde, yuvarlak bir platform üzerinde yer alan çift at nalı şekilli anıtsal büyüklükte ocak ortaya çıkarılmıştır (Şekil 13). Yapının içinde sekiler ve gıda depolamak için kullanılmış büyük seramik kaplar bulunmuştur; bazıları alt kısımları zemine gömülerek, bazıları ise çamur parçaları ile sabitlenmiştir. Binanın kuzeydoğu duvarında yer alan kil ve taş tezgâh ağırlığı grupları, burada bir dokuma tezgâhının var olduğuna işaret etmektedir. Ocak önünde bir kadın iskeleti yer alan yapı, şiddetli bir yangın sonucu tahrip olmuştur. Arslantepe’de Orta Tunç Çağı boyunca, yuvarlak yapılar⁷ inşa edilmeye devam edilir. Bu olgu, Erken Tunç’tan Orta Tunç Çağı’na kadar olan zaman aralığında konut işlevine sahip yapıların sürekli değişim-dönüşüm geçirdiğini göstermektedir (Di Nocera, 1998; 2020). VIC tabakasının başından itibaren, Arslantepe’de hareketli ve yerleşik yaşam modellerinin yansıması iki farklı konut mimarisi tarzı görülmektedir. İmamoğlu yerleşiminde teraslı yapı kompleksleri ve yuvarlak mimari yapı evreleri olmak üzere OTÇ tabakalanması Arslantepe ile benzeşmektedir (Mellink, 1988; Uzunoğlu, 1989).

Geç Tunç Çağı başında (MÖ 1740-1400), VB tabakasında, Arslantepe sıkıştırılmış topraktan inşa edilen geniş bir sur ile çevrilir. Höyüğün kuzeydoğusunda, büyük bir giriş ve iki kulenin yer aldığı şehir kapısı açığa çıkarılmıştır. Bu yapı ve Korucutepe’de yer alan benzeri (Van Loon, 1973) MÖ 16. yüzyıl Hitit başkent savunma mimarisini yansıması açısından ilgi çekicidir. Höyüğün batı ve güney kesimlerinde, muhtemelen surlarla çevrili alanda, konut fonksiyonu ile ilişkili materyal bağlamlara rastlanmıştır, fakat tümüyle korunarak günümüze ulaşamamaları dönemin yapı tipolojisini belirlemeyi imkânsızlaştırmaktadır (Manuelli, 2013). Konutlar, sıralı birkaç mekândan oluşmakta olup yapı donatıları ve öğeleri standarttır. Bu bağlamlar Erken ve Orta Tunç Çağı tiplerine benzer ocak ve fırınlar ile öğütme aletleri ve seramik kapları barındırmaktadır. Ne yazık ki çok kötü korunmuş olmaları nedeniyle ev boyutlarını, planlarını ve evler arası farkları değerlendirmek mümkün değildir. Yine de üst üste inşa edilen pek çok taban yenileme katmanı, Arslantepe’de yerleşik yaşam tarzının baskın olduğu dönemlerde materyal kültüre yansıyan davranışı hatırlatmakta ve yapıların düzenli olarak yenilendiğini, bakımlarına özen gösterildiğini tahmin etmemize imkân tanımaktadır.

7 Bu yapıların içlerinde ele geçen materyaller yerel kültüre işaret etmektedir.

Sonuç

Özetle, Erken Kalkolitik'ten Orta/Geç Tunç Çağı'na kadar Arslantepe konut mimarisinin analizi, sosyal ve kültürel dönüşümleri yansıtan mimari tiplerde ve mekânsal organizasyonlardaki değişimleri ortaya koymaktadır. Bununla birlikte geçim ekonomisi dinamikleri ve ona bağlı olarak Arslantepe'de yaşamış toplulukların sosyo-politik alanda organizasyonel dönüşümleri saptanmaktadır.

En erken evrelerde VIII. tabakada karşılaşılan standartlaşmamış yapı planları, VII. tabakanın erken evrelerine benzer şekilde, dış mekânların farklı mekânlar arası dolaşımında merkezi bir rol oynadığını gösterir. Fonksiyon bağlamında en tanımlı mekânlar olan “mutfakların”, büyük fırınlara ve yiyeceklerle ilişkili yüksek materyal yoğunluğuna sahip olması sosyal organizasyonun odağında ortaklaşa aktivitelerin olduğunu düşündürmektedir. Gıda işleme ve belki de saklama, birlikte yaşayan konut, komşuluk grupları tarafından yapılmış olabilir. Dış mekânların, üretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler olması, insanların günlük işlerinin büyük bir kısmını ortak bir alanda gerçekleştirdiğini de göstermektedir.

VII. tabakada, konut yapılarında standartlaşma aktivitelerin özelleşmesiyle paralel seyrederek; konutlar çok odalıdır ve yapı içlerinde mekânlar arası dolaşım mümkündür. Sokaklarla birbirinden izole olan konutlarda ocaklar daha küçük hale gelir ve mutfaklara dışarıdan değil, doğrudan ana odadan erişilir. Bu durum, seçkinlerin yaşadığı höyüğün batı ve üst kesiminde daha da belirgindir (Frangipane, 2012; Balossi Restelli, 2019). VIA tabakasında ortaya çıkarılan konut işlevli yapılar, önceki VII. tabakanın seçkinlerine ait yapıların konumlandığı aynı alanda inşa edilmiştir ve muhtemelen saray yaşamıyla ilişkili olan kişilere ait özel nitelikli konutlardır (Frangipane 2019a; 2019b). Önceki döneme kıyasla yapı planları standartlaşırken özel işlevlere ayrılan mekânlar daha belirgin hale gelir. Besin hazırlığı pratikleri daha yaygınlaşır ve muhtemel ritüel uygulamalarına ayrılan mekân veya mekân köşeleri önemli bir yenilik olarak karşımıza çıkar.

Geç Kalkolitik tabakalar boyunca karşılaştığımız yapı teknikleri ve yapı planları bu toplulukların yerleşik karakterinin açık bir yansımasıdır. Saray kompleksinin yıkılmasını takiben, bu durum aniden değişir ve VIB1 itibarıyla Arslantepe hareketli veya sezonluk ile yerleşik yaşam modellerinin dönüşümlü yer tuttuğu bir sahne haline gelir. VIB1 tabakası (ETÇIa) geleneksel konut mimarisinde keskin bir değişime işaret eder, kerpiç yapılar yerini çitlerle çevrili geniş boş alanlarla sınırlanan çamur-dal örgü mimariye bırakır. Bu alanların muhtemelen hayvan barındırmak amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Büyük ihtimalle mevsimlik kullanıldığı düşünülen höyüğün tepesinde kerpiç bir kamu binasının varlığı ve merkezi (*navel*) ocakların kullanımının devamlılığı, Güney Kafkasya kökenli göçebe grupların ve Geç Uruk kültüründen izler taşıyan, ovada yerleşik olarak yaşayan yerel halkın içinde olduğu iki geleneğin buluştuğu izlenimini uyandırmaktadır. VIB2 tabakasında (ETÇIb) ise düzensiz planlara sahip kerpiç evler daha büyük yerleşim kompleksleri oluşturmuş ve belirli işlev alanları tespit edilmiştir. Geçim ekonomisi ve üretim faaliyetleri konut içinde, hane bazında yürütülse de bazı konut birimleri arasında gündelik aktivitelerde belirli bir paylaşım düzeyinin var olduğu anlaşılmaktadır.

ETÇ II-III tabakalarında yerleşik yaşam tarzının baskın olduğu dönemler ile hareketliliğin yeniden istikrar kazandığı zamanlar dönüşümlü olarak devam etmiştir. Dörtgen kerpiç tuğla çok odalı yapılarla zemine yarı gömük yuvarlak yapılar arası dönüşümlerde kendini belli eder. Bu döngüsel ritim VIC tabakasının başında (ETÇ II), ardından VID'de (ETÇIII) ve nihayetinde Orta Tunç Çağı'nda da gözlemlenir. Bu olgu, Arslantepe Tunç Çağı topluluklarının dinamik ilişkilerini ve muhtemelen değişimlerin temelini oluşturan rakip klanlar üzerine kurulu hiyerarşik sosyal yapıyı yansıtır.

Ancak VIC tabakasının başında yaklaşık MÖ 2700 civarında, diğer bölgelerle düşük seviye etkileşimli, Malatya–Elazığ bölgesine özgü bir kültürün gelişimiyle kültürel bir kırılma yaşanmıştır. Bu yeni kültürel kimlik, hem materyal kültürde hem de konut mimarisinde kendini göstermektedir. VIC tabakalarından itibaren mutfak alanında karşılaşılan önemli dönüşüm ilgi çekicidir. Ocaklar çoklu işlevlerini kaybederler (toplanma mekânı, ısıtma ve aydınlatma işlevi gören yapı elemanı), sabit andironlar ve ocağın mekânın ortasından köşeye taşınması sadece yemek pişirmek için kullanıldıklarına işaret etmektedir.

Bu konut içi mekân organizasyonu, 3. binyılın ikinci yarısında (ETÇ III–VID) ve 2. binyılın başında (OTÇ-VA) devam etmiştir; genişleyen yerleşim, neredeyse tüm höyüğü kaplar ve büyük çok odalı evlerden oluşan iyi planlanmış, ilk kez büyük şehir surları ile tahkim edilen yerleşim modeliyle kendini gösterir. Yemek pişirme ve ev içi faaliyetler, bireysel konutlar içinde sürdürülmüş, genellikle hem ocak hem de fırın bulunan, aile veya akraba grupları tarafından gıda tüketiminin de gerçekleştirildiği merkezi bir alan olarak tanımlanan ana mekân tanımlı hale gelmiştir. Konut içi organizasyonda karşılaşılan bireyselleşme trendi, muhtemelen birbirleriyle rekabet eden, toplumsal yapıda birbirinden ayrıışan akraba gruplarından oluşan bir toplumsal yapıyı yansıtmaktadır.

Kaynakça

- Alvaro, C. (2010). Public and private architecture at Arslantepe in Period VI A. In M. Frangipane (Ed.), *Economic centralisation in formative states. The archaeological reconstruction of the economic system in 4th millennium Arslantepe* (Vol. 3, pp. 54–72). Sapienza Università di Roma.
- Balossi Restelli, F. (2008). Post-Ubaid occupation on the Upper Euphrates: Late Chalcolithic 1-2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). In H. Kühne, R. Czichon, & F. J. Kreppner (Eds.), *Proceedings of the 4th international congress of the archaeology of the Ancient Near East, 29 March—3 April 2004, Freie Universität Berlin* (Vol. 2, pp. 21–32). Harrassowitz Verlag.
- Balossi Restelli, F. (2012). At the roots of the Late Chalcolithic society in the Anatolian Euphrates Valley. *Origini*, 34, 41–58.
- Balossi Restelli, F. (2015). Hearth and home: interpreting fire installations at Arslantepe, Eastern Turkey, from the Fourth to the Beginning of the Second Millennium BCE. *Paléorient*, 127-151.
- Balossi Restelli, F. (2019). *Arslantepe Period VII. The development of a ceremonial/political centre in the First Half of the 4th Millennium BCE (Late Chalcolithic 3-4)*. Sapienza Università di Roma.
- Balossi Restelli, F., and Frangipane, M. (2022). Lo spazio pubblico e lo spazio privato nel Tardo Calcolitico ad Arslantepe, Malatya. *Lo Spazio Pubblico, lo Spazio Privato* Edizioni Istituto Italiano di Cultura di Istanbul, 13–30.
- Balossi Restelli, F., Di Nocera, G. M., Bianci, E., Bati, M., & Başaran Mutlu, M. (2023). Arslantepe Geç Kalkolitik 3-4 evresi elit mahallesinin mimarı sekansı. *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 39-50. <https://doi.org/10.22520/tubaar.1277780>
- Balossi Restelli, F., & Guarino, P. (2010). Domestic behaviour and cultural milieu north and south of the Taurus in the mid-4th millennium BC, as inferred from the pottery production and use at the sites of Arslantepe and Zeytinli Bahçe. In P. Matthiae, F. Pinnock, L. Nigro, & N. Marchetti (Eds.), *Proceedings of the 6th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (pp. 491–502). Harrassowitz.
- Blanton, R. E. (1994). *Houses and households: A comparative study*. Plenum Press.

- Conti, A. M., & Persiani, C. (1993). When worlds collide: Cultural developments in Eastern Anatolia in the Early Bronze Age. In M. Frangipane, H. Hauptmann, M. Liverani, P. Matthiae, & M. Mellink (Eds.), *Between the Rivers and Over the Mountains—Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata* (pp. 361–414). Sapienza Università di Roma.
- Conti, A. M., & Persiani, C. (2008). Arslantepe. The building sequence of the EB3 settlement. In J. Ma Córdoba, M. Molist, M. Pérez, I. Rubio, & S. Martínez (Eds.), *Proceedings of the 5th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East* (pp. 465–475). UAM (Universidad Autónoma Madrid).
- D’Anna, M. B. (2012). Between inclusion and exclusion: feasting and redistribution of meals at Late Chalcolithic Arslantepe (Malatya, Turkey). *Journal for Ancient Studies*, 2, 97–123.
- D’Anna, M. B. (2019). *The ceramic assemblage of Arslantepe Period VI A and its significance in food-related practices*. University of Berlin.
- Darga, A. M. (1988). Şemsiyetepe kazıları 1987 sezonu sonuçları, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 10 (1), 181–199.
- Di Nocera, G. M. (1998). *Die siedlung der mittelbronzezeit von Arslantepe. Eine zentralsiedlung von beginn des zweiten Jahrtausends v. Chr. in der Ebene von Malatya (Türkei)*. Visceglia.
- Di Nocera, G. M. (2020). Reappraising the Middle Bronze Age at Arslantepe and in the Malatya Plain. In F. Balossi Restelli, A. Cardarelli, G. M. Di Nocera, L. Manzanilla, L. Mori, G. Palumbi, & H. Pittman (Eds.), *Pathways through Arslantepe: Essays in Honour of Marcella Frangipane* (pp. 535–548). Sapienza Università di Roma- Edizioni Sette Città.
- Emberling, G., & McDonald, H. (2003). Excavations at Tell Brak 2001-2002: Preliminary report. *Iraq*, 65, 1–75.
- Foster, C. P., & Parker, B. J. (2012). *New perspectives on household archaeology*. Eisenbrauns.
- Frangipane, M. (1994). Excavations at Arslantepe-Malatya 1992. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 15, 211–228.
- Frangipane, M. (1997). A 4th-millennium temple/palace complex at Arslantepe-Malatya. North-south relations and the formation of early state societies in the northern regions of Greater Mesopotamia. *Paléorient*, 23(1), 45–73. <https://doi.org/10.3406/paleo.1997.4644>

- Frangipane, M. (2003a). Çanak çömleğin seri üretimi. Son Kalkolitik Çağı (The development of the mass-production of bowls). *Arkeo-Atlas*, 2, 40–41.
- Frangipane, M. (2003b). Developments in fourth millennium public architecture in the Malatya Plain: From simple tripartite to complex and bipartite pattern. In M. Özdoğan, H. Hauptmann, & N. Başgelen (Eds.), *From Villages to Cities, Studies presented to Uruk Esin* (pp. 147–169). Arkeoloji ve Sanat.
- Frangipane, M. (Ed.). (2004). *Alle origini del potere. arslantepe, la collina dei leoni*. Electa.
- Frangipane, M. (2012a). Fourth Millennium Arslantepe: the development of a centralised society without urbanisation. *Origini*, 34, 19–40.
- Frangipane, M. (2012b). The collapse of the 4th millennium centralised system at Arslantepe and the far-reaching changes in 3rd millennium societies. *Origini*, 34, 237–260.
- Frangipane, M. (2014). After collapse: continuity and disruption in the settlement by Kura-Araxes-linked pastoral groups at Arslantepe-Malatya (Turkey). New Data. *Paléorient*, 40(2), 169–182.
- Frangipane, M. (2015). Different types of multiethnic societies and different patterns of development and change in the Prehistoric Near East. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 112(30), 9182–9189. <https://doi.org/10.1073/pnas.1419883112>
- Frangipane, M. (2016). The origins of administrative practices and their developments in Greater Mesopotamia: the evidence from Arslantepe. *Archéo-Nil: Revue de La Société Pour l'étude Des Cultures Prépharaoniques de La Vallée Du Nil*, 26, 9–32. <https://doi.org/10.1007/s00787-011-0229-6>
- Frangipane, M. (2018a). Different trajectories in state formation in greater Mesopotamia: A view from Arslantepe (Turkey). *Journal of Archaeological Research*, 26(1), 3–63. <https://doi.org/10.1007/s10814-017-9106-2>
- Frangipane, M. (2019). The rise and development of a political centre: From temple to palace to a fortified citadel / Arslantepe. In M. Frangipane & N. Durak (Eds.), *Proceedings of the I. Arslantepe international archaeology symposium* (pp. 71–104). İnönü University Press.
- Frangipane, M. (2022). Anadolu'da yeni bir UNESCO Dünya Mirası Alanı: Arslantepe. *Mimarlık*, 422, 18–22.

- Frangipane, M. (2023). *Arslantepe. Burada 5000 yıl önce “devlet” doğdu/Qui 5000 anni fa nasceva lo “stato”/Here, 5000 thousand years ago the “state” was born*. İnönü Üniversitesi.
- Frangipane, M., Balossi Restelli, F., and Di Nocera, G.-M. (2021). Arslantepe: the Sapienza University archaeological project in Eastern Anatolia 60 Years on. *Asia Minor*, 1, 15–36.
- Frangipane, M., Di Nocera, G. M., and Palumbi, G. (2005). L’Interazione tra due universi socio-culturali nella piana di Malatya (Turchia) tra IV e III millennio: Dati archeologici e riconoscimento di identità. *Origini*, 27, 123–170.
- Frangipane, M., & Durak, N. (Eds.) (2019). *Proceedings of the I. Arslantepe international archaeology symposium*. İnönü University Press.
- Frangipane, M., & Erdal, Y. S. (2020). Ritualisation of violence and instability at Arslantepe at a time of crisis and political disruption (3300-3100 BC). In H. Meller, R. Risch, K. W. Alt, & R. Micò (Eds.), *Rituelle Gewalt- Rituale der Gewalt/Ritual Violence-Rituals of Violence* (Vol. 1, pp. 467–497). Landmuseum für Vorgeschichte.
- Frangipane, M., Francesca Balossi Restelli, & Eres, Z. (2023). Arslantepe Mound. In Neva Ertürk Güngör & Özlem Karakul, *UNESCO World Heritage in Türkiye* (pp. 548–581). UNESCO Turkish National Commission.
- Frangipane, M., & Palmieri, A. (1983). Cultural developments at Arslantepe at the beginning of third millennium, *Perspectives on Protourbanization in Eastern Anatolia: Arslantepe (Malatya). An Interim Report on 1975-1983 Campaigns*. *Origini*, 12(2), 523–574.
- Frangipane, M., & Palumbi, G. (2007). Red-black ware, pastoralism, trade, and Anatolian-Transcaucasian interactions in the 4th-3rd millennium BC. In B. Lyonnet (Ed.), *Les Cultures du Caucase (VIe-IIIe millénaires avant notre ère). Leurs relations avec le Proche-Orient* (pp. 233–255). CNRS Editions.
- Frangipane, M. and Cereda, S. (2024). New forms of political expression and ideological manipulation at the dawn of state formation: The evidence from fourth-millennium Arslantepe, Turkey. In K. R. Morgan (Ed.), *Pomp, Circumstance and the Performance of Politics. Acting Politically Correct in the Ancient World* (pp. 357–388). Oriental Institute of the University of Chicago.
- Gillings, M., Hacıgüzeller, P., & Lock, G. (2020). Archaeology and Spatial Analysis. In M. Gillings, Hacıgüzeller, Piraye, & Lock, Gary (Eds.), *Archaeological Spatial Analysis: A Methodological Guide* (pp. 1–16). Routledge.

- Gurdil, B. (2005). Architecture and Social complexity in the Late Ubaid period: A study of the bulk environment of Değirmentepe in East Anatolia. UCLA.
- Hanson, J. (1998). *Decoding homes and houses*. Cambridge University Press.
- Hauptmann, H. (1969-70). Norşun-Tepe. Historische geographie und ergebnisse der grabungen 1968-69, *Istanbuler Mitteilungen*, 19-20, 21-78.
- Hauptmann, H. (1972). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1970, *Keban Project 1970 Activities*, Middle East Technical University Series, 103-117.
- Hauptmann, H. (1974). Die grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1971, *Keban project 1971 activities*, Middle East Technical University Series, 87-99.
- Hauptmann, H. (1976). Die Grabungen auf dem Norşun-Tepe, 1972, *Keban Project 1972 Activities*, Middle East Technical University Series, 71-90.
- Hauptmann, H. (1979). Die grabungen auf dem Norsuntepe 1973, *Keban Serisi*, VI, 62-78.
- Hauptmann, H. (2000). Zur chronologie des 3. jahrtausends v. Chr. am oberen Euphrat aufgrund der Stratigraphie des Norvuntepe. In C. Marro and H. Hauptmann (eds.). *Chronologies des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe–IIIe Millénaires* (pp. 419–438), Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
- Hillier, B., & Hanson, J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge University Press.
- Koşay, H. (1971). Excavations at Sakyol (Pulur, Turkey). *Bollettino del Centro Camuno di Studi Preistorici*, 6, 109-112.
- Lawrence, R. J. (1987). *Housing, dwellings and homes: Design theory, research and practice*. John Wiley & Sons Inc.
- Liberotti, G., & Alvaro, C. (2018). Arslantepe-Malatya: Domestic architecture and building technology during the Early Bronze Age II-III. *Scienze Dell'Antichità*, 24(1), 19–37.
- Mallegni, C. (2012). *Il Bronzo Antico III sull'Alto Eufrate anatolico: Cronologia e produzione ceramica ad Arslantepe nel periodo VID* [Unpublished PhD dissertation]. Sapienza Università di Roma.

Manuelli, F. (2013). *Arslantepe Late Bronze Age*. Sapienza Università di Roma.

Mellink, M. J. (1988). Archaeology in Asia Minor. *American Journal of Archaeology*, 92, 111–112.

Palumbi, G. (2008). *The red and black: Social and cultural interaction between the Upper Euphrates and Southern Caucasus communities in the fourth and third millennium B.C.* Sapienza Università di Roma.

Palumbi, G. (2010). Pastoral models and centralised animal husbandry. The case of Arslantepe. In M. Frangipane (Ed.), *Economic Centralisation in Formative States: The Archaeological Reconstruction of the Economic System in 4th Millennium Arslantepe* (Vol. 3, pp. 149–163). Sapienza Università di Roma.

Palumbi, G. (2012). Bridging the Frontiers: Pastoral Groups in the upper Euphrates Region in the Early Third Millennium BCE. *Origini*, 34, 261–278.

Palumbi, G., Alvaro, C., Grifoni, C., Frangipane, M., Vignola, C., and Terrasi, F. (2017). A ‘communal’ building of the beginning of the Early Bronze Age at Arslantepe-Malatya (Turkey). Spatio-functional analysis and interpretation of the archaeological context. *Paléorient*, 43(1), 89–123.

Palumbi, G., and Chataigner, C. (2014). The Kura-Araxes Culture from the Caucasus to Iran, Anatolia and the Levant: Between unity and diversity. A synthesis. *Paléorient*, 40(2), 247–260. <https://doi.org/10.3406/paleo.2014.5645>

Palumbi, G., Caneva, I., White, S. and Levy, L. (2019). *The Chalcolithic at Mersin-Yumuktepe: Level XVI reconsidered*. Ege Yayınları.

Persiani, C. (2008). Changing settlement patterns in the Early Bronze 2 at Arslantepe (Malatya, Turkey). *Restless Settlers ICAANE*, 4 (1), 167–176,

Piccione, P., Alvaro, C., Bartosiewicz, L., Lemorini, C., Masi, A., & Sadori, L. (2015). Distribution of artifacts and ecofacts in an Early Bronze Age house in Eastern Anatolia: Space use and household economy at Arslantepe VI B2 (2900–2750 BCE). *Journal of Archaeological Science: Reports*, 4, 8–22. <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2015.08.035>

Piccione, P., & Lemorini, C. (2012). Vessels, tools and space use at Arslantepe in period VI B2. Everyday life in an EB I Village. *Origini*, 34, 279–299.

- Piccione, P. (2009). *La grande trasformazione nelle società dell'Alto e Medio Eufrate anatolico tra Tardo Calcolitico Finale e Bronzo Antico I. Cambiamento e continuità nella produzione ceramica di due siti emblematici, Arslantepe e Zeytinli Bahçe Höyük, tra IV e III millennio*. Sapienza University of Rome.
- Rova, E. (2014). The Kura-Araxes culture in the Shida Kartli region of Georgia: an overview. *Paléorient*, 40 (2), 47–69.
- Rendell, J., Penner, B., & Borden, I. (Eds.). (2000). *Gender space architecture: an interdisciplinary introduction*. Routledge.
- Rothman, M. S. (2002). *Tepe Gawra: The evolution of a small Prehistoric center in Northern Iraq*. University of Pennsylvania.
- Sadori, L., Susanna, F., & Persiani, C. (2006). Archaeobotanical data and crop storage evidence from an early Bronze Age 2 burnt house at Arslantepe, Malatya, Turkey. *Vegetation History and Archaeobotany*, 15, 205–215. <https://doi.org/10.1007/s00334-005-0029-3>
- Sagona A. and Sagona C. (2000). Excavations and Sos Höyük, 1998-2000: Fifth preliminary Report. *Ancient Near Eastern Studies*, 37, 56-127.
- Siracusano, G., & Bartosiewicz, L. (2012). Meat consumption and sheep/goat exploitation in centralised and non-centralised economies at Arslantepe, Anatolia. *Origini*, 34, 111–123.
- Siracusano, G., & Palumbi, G. (2014). Who'd be happy, let him be so: Nothing's sure about tomorrow. Discarded bones in Early Bronze I elite area at Arslantepe (Malatya, Turkey): Remains of banquets? *Proceedings of the 8th ICAANE*, 349–365.
- Steadman, S. (2015). *Archaeology of domestic architecture and the human use of space*. Routledge. <https://www.routledge.com/Archaeology-of-Domestic-Architecture-and-the-Human-Use-of-Space/Steadman/p/book/9781611322835>
- Susanna, F. (2007). *Studio Archeobotanico di macroresti provenienti dai livelli di incendio di Arslantepe (Malatya, Turchia)* [Unpublished PhD dissertation]. Sapienza Università di Roma.
- Tobler, A. J. (1950). *Excavations at Tepe Gawra*. University of Pennsylvania.

Uzunoglu, E. (1989). Malatya İmamoglu Höyüğü, 1987 yılı kazısı sonuçları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 10, 71-94.

Van Loon, M. N., (Ed). (1978). *Korucutepe 2*. North-Holland Publishing Company.

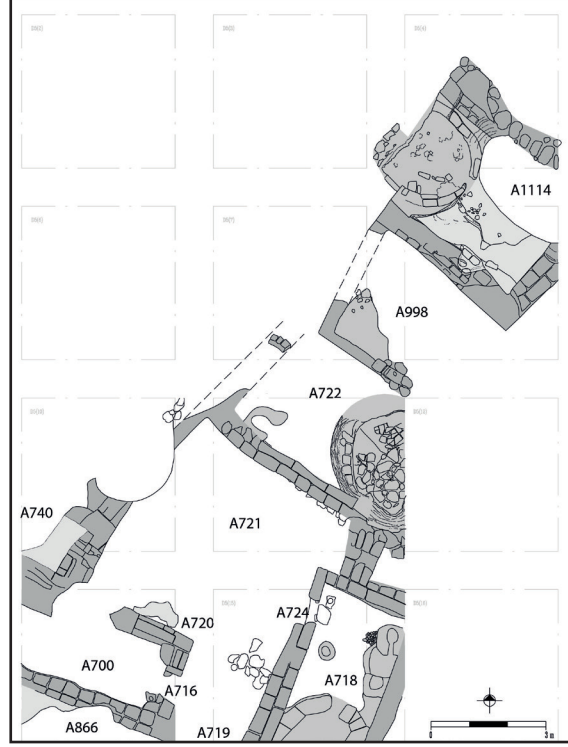
Van Loon, M. (1973). The excavations at Korucutepe, Turkey, 1968–70: preliminary report. part 1: architecture and general finds. *Journal of Near Eastern Studies*, 32(4), 357–423. <https://doi.org/10.1086/372296>

Vignola, C., Balossi Restelli, F., Masi, A., Sadori, L., & Siracusano, G. (2014). Investigating domestic economy at the beginning of the Late Chalcolithic in Eastern Anatolia: the case of Arslantepe Period VIII. *Origini: Preistoria e Protostoria Delle Civiltà Antiche*, 36, 7–36.

Wilk, R., & Rathje, W. (1982). Household archaeology. *American Behavioral Scientist*, 25, 617–639.

Şekil 1

Arslantepe VIII. Tabaka, 2. Evre; Konut Alanı

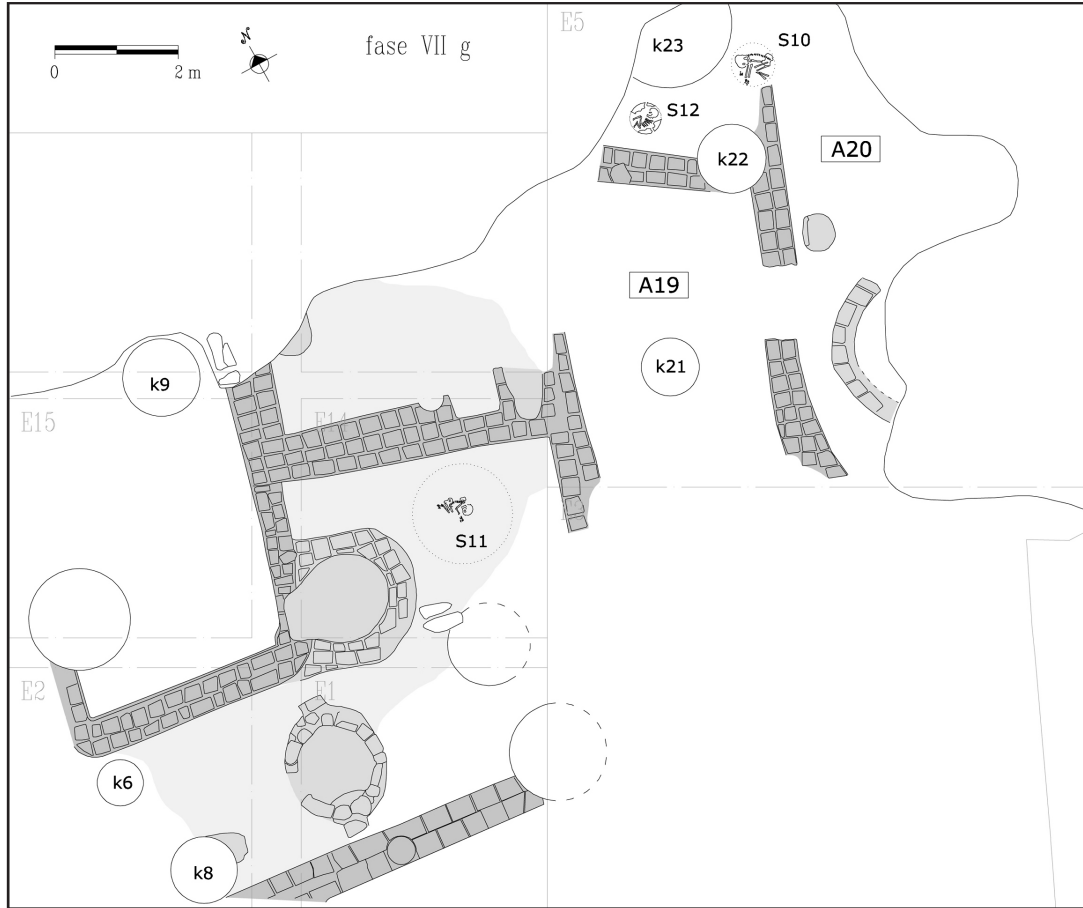
Şekil 2

Arslantepe VIII. Tabaka, 4. Evre; Kubbeli Fırın ve A1605 Adlı Mekân

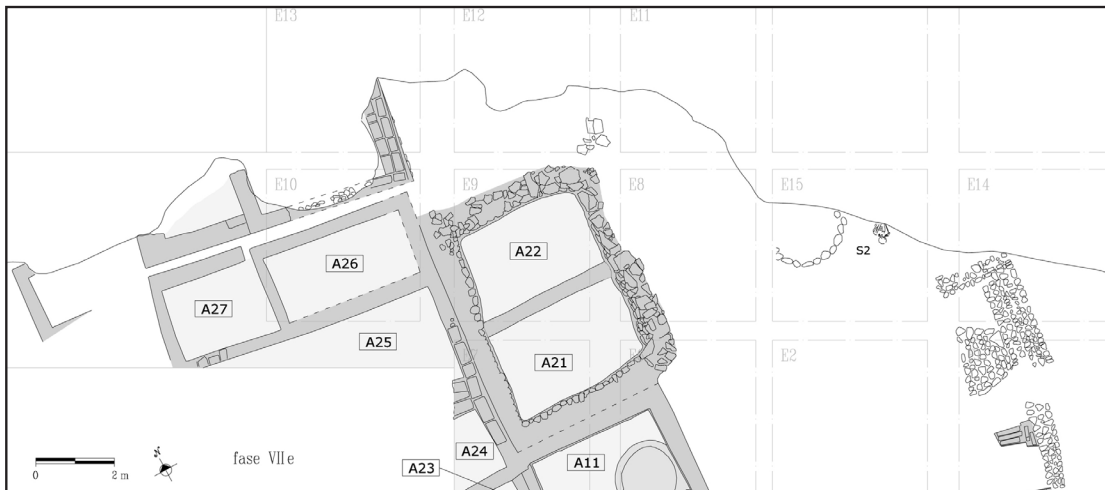
Şekil 3

Arslantepe VII. Tabaka, KD Kazı Alanı, Tabaka VIIg; Avlular, Fırın ve Konut Mekânları (Domestic Spaces)

Şekil 4

Arslantepe VII. Tabaka, KD Kazı Alanı, Tabaka VIIe; Konut Alanı

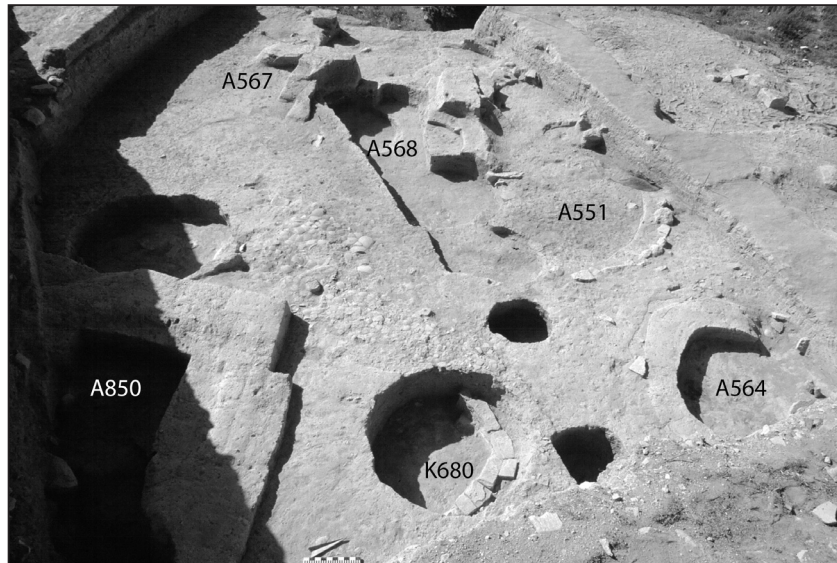
Şekil 5

Arslantepe VII. Tabaka, Batı Kazı Alanı; Konut Alanı

Şekil 6

Arslantepe VII. Tabaka, Batı Kazı Alanı; Yuvarlak Yapılar

Şekil 7

Arslantepe VIA Tabakası, Batı Kazı Alanı; Saray Kompleksi ve Kuzeyinde Yer Alan Konut Alanları

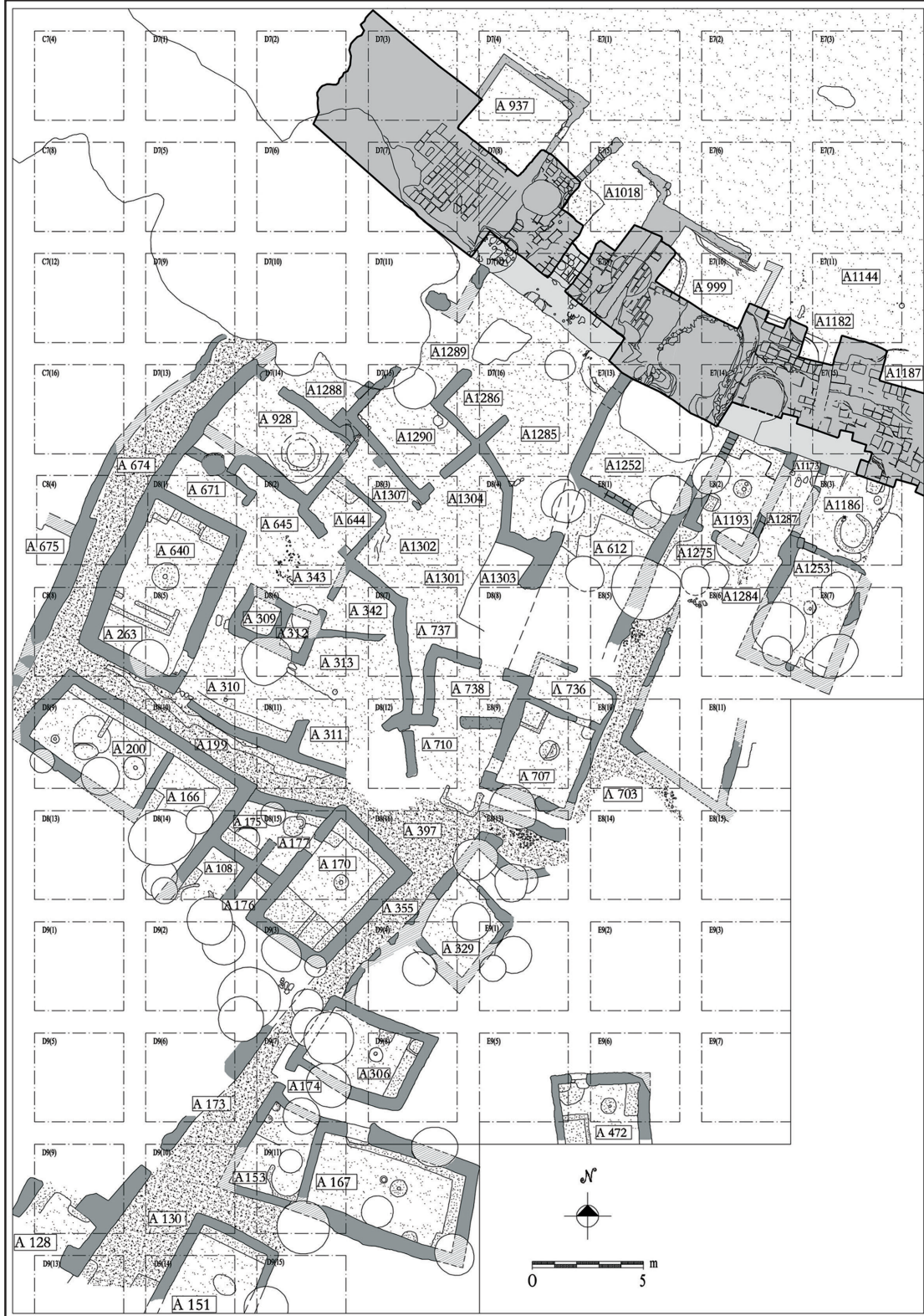
Şekil 8

Arslantepe VI A Tabakası, Batı Kazı Alanı; Konut Yapı Detayı

Şekil 9

Arslantepe VI B2 Tabakası, Köy Tipi Yerleşim

Şekil 10

Arslantepe VI B2 Tabakası, Köy Tipi Yerleşim Detayları (A640, A263, A310, sokak A199, A200)

Şekil 11

Arslantepe VI C Tabakası; Ocak, Fırın ve Platformların Yer Aldığı Yapılar (Mekân Güneydoğusundan VI C Tabakasına Ait Merkezi Dikmeli Bir Yuvarlak Yapı Tarafından Kesilmektedir)

Şekil 12

Arslantepe VI D Tabakası; Yuvarlak Yapılar

Şekil 13

Arslantepe V A Tabakası Konut Yapıları

